

Білоконна Н. Г.

Емоційні переживання як складова емоційної культури майбутнього вчителя початкової школи

Статтю присвячено теоретичному аспекту дослідження емоційних переживань особистості як складової її емоційної культури. Проаналізовано місце і роль емоцій у професійній діяльності майбутнього вчителя.

Ключові слова: *емоції, переживання, емоційна культура, майбутній вчитель, початкова школа.*

Докорінні перетворення, що відбуваються у сучасному суспільстві, сприяють не лише зростанню ролі освіти, а й зміні її функцій. Перенесення акцентів із системи знань на особистість вихованця,

⁵ Білоконна Ніна Іванівна, кандидат педагогічних наук; доцент; Криворізький національний університет

розвиток його духовних і моральних здібностей зумовлює потребу в педагогічних кадрах, здатних до створення умов для саморозвитку, самореалізації особистості в різних типах навчальних закладів. Випускник вищого навчального закладу повинен мати високий рівень фахової компетентності, бути готовим досягати значущих професійних результатів. Педагогічні університети й інститути мають стати школою професійного і емоційно-морального становлення майбутніх педагогів.

Ми погоджуємося з думкою багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців про те, що сутність гуманістичних цінностей у сучасній шкільній освіті визначається таким чином: школа для дитини і школа для гуманного педагога, який здатен творчо мислити. Оскільки освіта не може успішно розвиватися в умовах ціннісного вакууму, то справжнім шляхом до реальної гуманізації шкільної освіти має стати створення атмосфери оптимізму, добра, взаємної підтримки, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитини.

Початкова освіта – це особлива система навчання: навчально-виховним процесом керує один учитель, багатопредметність навчання і систематичність міжпредметних зв'язків сприяє формуванню навчальної діяльності учнів, яка вперше для них стає провідною. Педагогічна практика та наші спостереження свідчать про те, що молодших школярів відрізняє сильна пластичність і вразливість психіки, їхня готовність сприймати й наслідувати та випробовувати себе, безперечна довіра до батьків та вчителя, надзвичайна природна допитливість та емоційність.

Проблема вдосконалення системи навчання й виховання молодших школярів нині набуває особливої актуальності. Концептуальні засади змісту й організації навчально-виховного процесу в початковій школі ґрунтуються на основних положеннях законів України «Про освіту» (1996), «Про загальну середню освіту» (1999), Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) (1993), Національної доктрини розвитку освіти (2002), Конвенції про права дитини (1989). Вагома роль у їх реалізації належить учителю, який повинен мати високий рівень загальнолюдських цінностей, соціальної відповідальності, професійної культури.

Сучасна початкова школа чекає на вчителя-гуманіста, висококласного фахівця, який глибоко усвідомлює свої національні корені та шанує культурні традиції інших народів, емоційним словом формує толерантну особистість з розвиненим мультикультурним світоглядом. Підготовка таких кадрів неможлива без виховання дбайливого ставлення людини до людини, розвитку емоційної сфери особистості та її здатності керувати своїми емоціями й емоційним станом тих, хто поряд з нею.

Емоції, за визначенням О.Скрипченка, особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущість для життєдіяльності індивіда явищ і ситуацій, які діють на нього [2, с.446].

При всьому різноманітті тих функцій, які виконують емоції в нашому житті і професійній діяльності, вони незмінно виступають у двох ролях: в ролі оцінки і в ролі цінності. У цих іпостасях вони включені в психологічний механізм спрямованості особистості як системи її найважливіших життєвих прагнень. Виступаючи оцінками, емоції «помічають» для особистості ті чи інші цінності та спонукають її до їх «завоювання» і ствердження. Б.Додоном було встановлено, що цінність одних і тих же переживань для різних особистостей має різний ранг, що пов'язано з виділенням типу емоційної спрямованості з урахуванням найбільш цінного для особистості емоційного переживання.

У парадигмі «емоції – діяльність» емоційна ланка виступає регулятивним чинником, тобто характер діяльності певною мірою визначається характером і змістом емоцій. Л.Виготський звертав увагу на те, що емоції здатні спонукати організм до активності, здійснюючи кожного разу своєрідну диктатуру поведінки. Отож, доречно стверджувати про детермінуючий вплив емоцій на діяльність, тоді як відношення між емоційністю як стійкою властивістю особистості, і діяльністю найдоцільніше розглядати в аспектах їхнього взаємозв'язку і взаємовпливу, оскільки становлення стійких характеристик емоційної сфери є результатом тривалого онтогенетичного розвитку людини. Продуктивним у розглянутій нами проблемі є положення Б.Додонова про подвійну роль емоцій у діяльності, яка виявляється у різному відношенні емоцій до результативного та процесуального боку діяльності та її мотивів. Якщо стосовно результативного мотиву емоції виконують функцію оцінок результату діяльності, то стосовно процесуального мотиву емоції відіграють роль самостійної цінності, що надає діяльності безпосередньої привабливості. На підставі цього положення здійснюється поділ інтересів на процесуальні й процесуально-рольові, залежно від мотивів, що лежать в основі діяльності [1, с.87].

В період професійного становлення майбутнього вчителя відбувається процес засвоєння суспільних цінностей, соціальних норм, типів мотивацій. Ціннісні утворення стають пов'язаними не тільки з ідеалом, а й з образом «Я», що визначає розвиток емоційної спрямованості особистості.

Проведене нами дослідження емоційних переживань у студентів III-У курсів психолого-педагогічного факультету (267 осіб), які навчаються за спеціальністю «Початкове навчання», дозволило визначити, що у більшості із них – 194 особи (72,7%) переважають комунікативні емоційні переживання. Цінними для них є емоції, що пов'язані з прагненням мати емоційно близького співрозмовника, ділитись думками та переживаннями. У решти студентів – 73 особи (27,3%) переважають альтруїстичні емоційні переживання: бажання допомагати людям, приносити їм радість, співчувати іншим.

Події життя, професійна діяльність стають для людини джерелом її переживань. Зрештою виникає внутрішнє ставлення людини до того, що відбувається в її житті, до того, що вона пізнає, як діє. Почуття – стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, яке відображає значення цих явищ відповідно до її потреб і мотивів.

Аналіз наукової літератури, практика вищої педагогічної школи дозволяють стверджувати, що емоційна культура не розглядається як показник професіоналізму сучасного вчителя. Вивчення одержаної фактичної інформації свідчить про наявність протиріч між інтелектуальним і емоційним розвитком особистості майбутнього вчителя; рівнем знань і емоційною сприйнятливостю студентів; завданнями забезпечення емоційності навчально-виховного процесу і рівнем готовності випускників вищої педагогічної школи до їх успішного вирішення. Емоційний фактор і його можливості в професійно-педагогічній підготовці майбутніх вчителів все ще не дістали ні обґрунтування в теорії, ні апробації в педагогічній практиці.

Проблема формування загальної культури, її різних аспектів хвилювала й привертала увагу багатьох дослідників: розкрито філософсько-моральний аспект культури (М.Монтень, Р.Декарт, Д.Юм, К.Юнг, І.Кант, А.Бекон); досліджено теоретичні основи духовної культури (М.Бахтін, В.Біблер, М.Бердяєв, В.Краєвський, В.Соловійов, Г.Сковорода, А.Хуторський, А.Швейцер, Е.Фромм та ін.); окреслено нову стратегію професійної підготовки вчителів із позиції філософії освіти (В.Андрущенко, І.Бех, В.Бондар, Б.Гершунський, А.Кузьмінський, В.Кремень, В.Лутай та ін.) та її неперервності (О.Абдулліна, А.Алексюк, С.Гончаренко, О.Дубасенюк, Н.Ничкало, В.Сластьонін та ін.); обґрунтовано психологічний аспект культури почуттів (Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, В.Вілюнас, О.Дусавицький, Г.Костюк, С.Рубінштейн, Б.Теплов, П.Якобсон); проаналізовано теорії емоцій (У.Джеймс, В.Кеннон, Ч.Шеррінгтон, І.Сеченов, І.Павлов); визначено вплив емоцій на людину (Г.Спенсер); схарактеризовано види емоцій та форми прояву почуттів (Б.Додонов, К.Ізард, Р.Кемпбел, Н.Кряжева, В.Семиченко, І.Фурманов, В.Шадріков та ін.)

Теоретичне обґрунтування культури почуттів знаходимо у працях зарубіжних педагогів-класиків Я.А.Коменського, Д.Локка, І.Гербарта, вітчизняних педагогів і діячів культури Г.Ващенко, І.Вишневського, О.Духновича, М.Драгоманова, А.Макаренка, С.Русової, В.Сухомлинського, Д.Чижевського. Сучасними науковцями представлено характеристику загальних теоретичних засад педагогічної діяльності (А.Алексюк, В.Бондар, Л.Кондрашова, А.Кузьмінський, В.Лозова, В.Паламарчук, О.Савченко та ін.); визначено сутність естетичної культури (В.Бутенко, М.Киященко, І.Могилей); окреслено шляхи розвитку педагогічної майстерності і творчості (І.Зязюн, В.Моляко, В.Рибалка, В.Семиченко, С.Сисоєва) та підвищення педагогічного професіоналізму (О.Бондаревська, Н.Гузій, Л.Кондрашова, С.Кульневич, О.Цокур); формування культури почуттів у дітей різних вікових категорій (Т.Гаврилова, В.Івасишина, Л.Коваль, Т.Кононенко, О.Лук, Д.Петрова, Л.Соколова, Г.Шевченко та ін.).

На сьогодні маємо низку вагомих досліджень з теоретико-методичних основ підготовки вчителя початкових класів та формування у нього складників професійної компетентності (Н.Бібік, О.Біда, Л.Бірюк, В.Бондар, М.Вашуленко, Є.Голобородько, П.Гусак, Л.Коваль, Л.Мацько, О.Митник, І.Пальшкова, Л.Хомич, Л.Хоружа, І.Шапошнікова); підготовки вчителя початкових класів до використання інноваційних технологій (В.Беспалько, О.Комар, О.Пехота, Є.Полат).

Студіювання наукової літератури з проблем підвищення ефективності навчально-виховного процесу початкової ланки освіти (О.Антонова, І.Бех, О.Гордійчук, О.Матвієнко, О.Савченко, Л.Серих, Л.Соколова, В.Тименко та ін.) свідчить про те, що сучасні дослідники звертають увагу на необхідність забезпечення учням емоційного комфорту. Дотримання цієї вимоги дозволяє зберігати психічне й фізичне здоров'я молодших школярів (О.Ващенко, Г.Власюк, О.Жабокрицька, С.Кондратюк, В.Оржеховська). Разом з тим, відсутні наукові пошуки, зорієнтовані на формування емоційної культури майбутніх учителів початкових класів.

Емоційну культуру вчителя визначаємо як складне особистісне утворення, що включає в себе здатність адекватно виявляти, регулювати, оцінювати власні емоції, розуміти переживання,

враховувати емоційний стан своїх учнів і вчити їх способам емоційної саморегуляції та поведінки, керувати їх настроєм.

У дисертаціях, виконаних упродовж останнього десятиріччя (Л. Бірюк, Н. Граматик, І. Єнгаличева, А. Зінченко, О. Комар, О. Митник, О. Чепка, І. Щербак)), зроблено спроби нового науково-теоретичного осмислення проблеми професійної підготовки вчителя початкової школи, формування у нього фахових компетентностей. З огляду на це, важливим є розроблення й наукове обґрунтування системи формування емоційної культури вчителя початкової школи, організаційно-педагогічних умов її реалізації в педагогічних ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Аналіз наукових джерел і практичного досвіду підготовки майбутніх учителів початкових класів засвідчив наявність низки суперечностей, що потребують розв'язання, зокрема:

- на концептуальному рівні: між необхідністю модернізації системи професійної підготовки вчителя в умовах вітчизняного і світового ринку праці та браком належного визначення концептуальних підходів до формування емоційної культури як важливого показника духовної культури особистості та соціально-професійного феномену;
- на рівні окреслення цілей підготовки вчителя: між об'єктивною потребою суспільства в якісній підготовці вчителя початкової ланки освіти, у якого сформовано високий рівень емоційної культури, та недостатнім відображенням емоційного складника в змісті професійної, зокрема психолого-педагогічної та методичної підготовки майбутніх учителів початкових класів;
- на рівні змісту й технологій підготовки майбутнього вчителя: між змістом психолого-педагогічної, методичної підготовки студентів педагогічних факультетів за напрямом «Початкова освіта» та рівнем використання сучасних технологій формування емоційної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі професійного навчання.

Необхідність розв'язання окреслених суперечностей, об'єктивна соціальна потреба й психолого-педагогічне значення проблеми зумовлюють актуальність досліджуваної проблеми.

В основу нашого дослідження покладено базову ідею, що високий рівень сформованості емоційної культури майбутнього вчителя початкової школи є необхідним для успішного професійного й особистісного розвитку. Важливою складовою емоційної культури виступають емоційні переживання, які можуть бути позитивними чи негативними. Під позитивними чи негативними емоційними переживаннями сучасні психологи (І. Булах, Л. Долинська, Т. Лісянська, З. Огороднійчук, Н. Співак та ін.) розуміють певне ставлення людини до дійсності, до навколишнього середовища, до результатів своєї діяльності [2, с.221]. Виникнення приємних чи неприємних переживань залежить не тільки від характеру зовнішніх впливів, а й від потреб особистості, її індивідуальних здібностей, інтересів, звичок, стану організму.

У професійній діяльності майбутнього вчителя значення позитивних і негативних емоцій однаково важливе. Всі вони пов'язані з усвідомленням потреб і з їх задоволенням. Те, що створює насолоду, змушує педагога прагнути і намагатися виконати діяльність так, щоб здобути задоволення. Те, що пов'язане з неприємними переживаннями, також змушує організувати свою діяльність й поведінку певним чином, боротися проти того, що викликає незадоволення.

Необхідно звернути увагу на взаємозв'язок й взаємозумовленість у навчальному процесі емоційного й інтелектуального факторів, що передбачає установку студентів на регулювання емоційного стану, емоційних реакцій на зовнішні та внутрішні діяння; протікання пізнавальної діяльності в емоційно-моральній обстановці, результат якої полягає в оволодінні методикою емоційного виховання й самовиховання, досягненні майбутніми вчителями достатнього і високого рівня сформованості емоційної культури шляхом засвоєння системи знань про специфіку емоційної сфери особистості і ролі емоцій у професійно-педагогічній діяльності, закріпленні способів емоційної регуляції професійної поведінки і керівництва настроєм тих, хто поруч.

Вважаємо, що рівень сформованості емоційної культури майбутнього вчителя початкових класів значно зростає, якщо зміст навчання буде підсилено емоційною домінантою, активними й інтерактивними технологіями, що забезпечують здатність педагога діяти з урахуванням власних почуттів і бажань, розуміти стан іншої особистості, репрезентований емоціями, та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу й синтезу. Так, наприклад, проведення інтерактивних занять: лекційних (проблемна, проблемно-дослідна, лекція-дебати, лекція-дискусія, лекція-мозаїка), практичних (ділова гра, вирішення педагогічних ситуацій, презентація роботи творчих груп, навчальна конференція та ін.), проведення спеціальних тренінгів, орієнтація студентів на проведення уроків з використанням інтерактивних технологій навчання під час педагогічної практики забезпечували позитивний емоційний стан усіх учасників навчально-виховного процесу.

Створення емоційної атмосфери на кожному занятті сприяло підвищенню позитивної мотивації майбутніх педагогів, формуванню у них ціннісних орієнтацій.

Отже, найважливішою для формування емоційної культури майбутнього вчителя в умовах сучасного трансінформаційного соціуму залишається галузь «Виховання». « Загальновідомим є факт, - підкреслює Г.Шингаров, - що емоції мають першорядне значення для виховання особистості і для прищеплювання їй соціально значущих рис. Морально вихованою людиною є не тільки той, хто лише знає норму і правила поведінки, а й той, у кого знання злилися з почуттям, утворивши переконання, що становить серцевину людської особистості» [3, с.94].

Література

1. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 142 с.
2. Загальна психологія: підруч. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с
3. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности / Г. Х. Шингаров. – М.: Наука, 1991. – 223 с.

Belokonnaya N.

Emotional experience as the component of emotional culture of a primary school future teacher.

Kyryvi Rih National University, Kyryvi Rih, Ukraine

The article deals with the importance and the place of emotions in the professional activity of a future primary school teacher. The definition of the emotional culture as the complicated formation is offered. The author revealed the interaction between the emotional and the intellectual factors of the cognitive activity of students, grounded the choice of means of strengthening the emotional dominant of the studying process which raise the effectiveness of formation of the future teacher emotional culture.

Keywords: *emotions, emotional experience, emotional culture, future teacher, primary school*